

המהפכה של דורנו

הרבי מליובאוויטש
וה'אנציקלופדיה התלמודית'

נערך על ידי
הרב יוסף שיחי' אשכנזי
נחלת הר חב"ד

.

מוקדש לזכות
ר' שלום וסרטיל הי"ו
והעוסקים בעבודת הקודש
חברי מערכת האנציקלופדיה התלמודית
ז' אדר תשע"ב

הערות והארות: ת.ד. 1025 קרית מלאכי 83109

מבוא

העובדות הידועות

בשנת תש"ב, יסדו הרבנים הגאונים, ר' שלמה יוסף זוין, ר' יהושע הוטנר ור' מאיר בר-אילן ז"ל, את המפעל הנודע: "האנציקלופדיה התלמודית". מטרת המיזם הייתה לתמצת את כלל הדיונים התלמודיים, לצד שיטות הראשונים והאחרונים, לערכים אנציקלופדיים לפי סדר האל"ף בי"ת.

מלאכת העריכה הונחה על כתפיו של הרב זוין, אשר התמסר אליה באופן מוחלט. היא נעשתה למפעל חייו, והפכה לגולת הכותרת ביצירותיו הרבות. חמישה עשר כרכיה הראשונים של האנציקלופדיה נערכו על-ידו, ושנים עשר מהם נכתבו בכתב ידו ממש.

הרב זוין קבע את רשימת הערכים, ואת שיטת הניתוח ההלכתית של האנציקלופדיה. הוא ערך את הכרכים שנדפסו בימי חייו, והכין את יתר הערכים עד סוף אות תי"ו. הערכים כוללים: הגדרות, מקורות, שיטות שונות, נימוקים וטעמים. סגנונו המיוחד של הרב זוין, שימש ומשמש את העורכים שבאו אחריו בהשתלשלות המפעל.

ההערכה הרבה לה זכה הרב זוין, הביאה לכך, שעם פטירתו של הרב הראשי לישראל, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, בשנת תשי"ט, הופעל עליו לחץ כבד, מכלל הציבור, להציג את מועמדותו לתפקיד. באותה שנה הועלתה אף הצעה להעמידו בראש רשימה לכנסת.

הרב זוין סירב להצעות אלו בתוקף, ועם הטעמים לכך, נמנתה האנציקלופדיה התלמודית. הוא הכיר בחשיבותה, וידע, שנטילת תפקידים נוספים, תמנע ממנו להמשיך בעריכתה.

שותפו של הרב זוין בייסוד ובפיתוח מפעל האנציקלופדיה, היה, כאמור, הרב יהושע הוטנר. הרב הוטנר שימש מנהל מכון האנציקלופדיה, החל משנת תש"ב, ועד לפטירתו בשנת תשס"ט. לאורך עשרות שנים אלו, התמסר בכל כוחו לקידום הפרויקט ולהשלמתו. עשר אצבעותיו חתומות על עשרות הכרכים שנדפסו בימי חייו, ויצירתיותו המיוחדת ניכרת היטב במראם המרשים מבפנים ומבחוץ.

העובדות הנסתרות

במהלך השנים, שבו הרב זוין והרב הוטנר וקבעו, כי לולא הרבי מליובאוויטש, לא היה מפעל האנציקלופדיה שורד. "כרכיה הראשונים של האנציקלופדיה עלולים היו להיות כרכיה האחרונים", טענו מנהלי המפעל הנודע, "ומי שמנע מצב זה, הינו רבן של ישראל, הגאון הקדוש רבי מנחם מענדל שניאורסאהן".

עיון בהתכתבותם הענפה של הרב זוין והרב הוטנר עם הרבי, מאושש את קביעתם. הלחצים הכבירים שהפעיל הרבי על ראשי מכון האנציקלופדיה, להתמיד במפעלם וב"זהיר טפ"י" שלהם, צפים ועולים ממאות איגרותיו אליהם. מעורבותו הקדושה בכל ענייני הפרויקט, כמו גם החשיבות יוצאת הדופן שייחס למפעל זה, מעוררות השתאות ובלתי ניתנות לתיאור.

היה זה מבצע, שנוהל על-ידי הרבי באופן אישי, עם מטרה ברורה: השלמת האנציקלופדיה במהירות האפשרית. התכתבותו הקדושה עם הרב זוין הייתה רצופה, ולפעמים כתב כמה איגרות באותו יום.

הרבי רתם אמנם את הרב זוין לעניינים שונים, הנוגעים לביצור היהדות הדתית, אך הדגיש, כי תפקידו העיקרי הוא: מפעל האנציקלופדיה. כאשר הוצעו לרב זוין משרות שונות, התנה זאת הרבי בכך שלא תיפגע עבודתו האנציקלופדית. ואכן, כחסיד ממושע, דחה הרב זוין כמה מההצעות שהונחו לפתחו.

הרבי נאבק על כך, שהדפסת הכרכים תהיה קבועה ורציפה. הוא נצמד לתאריך ההדפסה בו נקבו ראשי המכון, ותבע מהם לעמוד במילתם. כל העת, הדגיש את מעלתה של האנציקלופדיה ואת זכותם הרבה של העוסקים בעריכתה.

הרבי ביקש לוודא, כי כרכי האנציקלופדיה יהוו רבי מכר, ושלא יונחו - כפי שהעריכו רבים - כאבן שאין לה הופכין. לשם כך, לא הסתפק בנתינת הוראות הנוגעות לעריכתם הפנימית של הספרים, אלא התמקד אף בהיבט החיצוני, אשר ימשוך את עיניהם של הקוראים. אופי ההגשה בשנים ההן היה פרימיטיבי מאוד, והוראותיו הקדושות היוו חידוש.

הרבי, כדרכו בקודש, לא התפעל ולא נרתע מהקשיים. אדרבה, בתכליות האין סופית שלו, טווה דרכים בהן ניתן להתגבר על המהמורות שצצו מדי פעם בענייני האנציקלופדיה, ואף סייע רבות במימון כספי.

שיטה ייחודית

השאלה שבוודאי נשאלת היא: כל זה מדוע? במה נעוץ מאבקו של הרבי להשלמת פרויקט האנציקלופדיה? הרב הוטנר מצדו, הצביע על שתי עובדות, הגורמות, לדעתו, למאבק זה:

א. האנציקלופדיה מהווה יישום שיטתו התורנית-מהפכנית של הרבי. שיטה זו, אשר כיום, לאחר מאות איגרות שכתב הרבי אל המחברים ואל המו"לים השונים, הפכה נחלת הכלל, קוראת לעריכת "אוזניים" לתורה, כדי לגלותה לפני כל החפץ בה.

מסיבה זו, תבע הרבי מהמחברים לערוך מפתחות ורשימת מקורות לספריהם, כדי שיפיקו הקוראים את המרב מעבודתם. הסופרים המקצועיים ביותר, אלה שעל שמם רשומים עשרות חיבורים תורניים, לא העלו בדעתם כמה חיוני עבורם לצעוד במסלול זה. אך כיום, כאמור, ניכרים פירות מאבקו הקדוש בכל ספר תורני.

ב. הנושא של 'שלמות ההלכה', המתבטא באנציקלופדיה התלמודית בלבד, היה יקר מאוד לרבי, והדבר בא לידי ביטוי בפעולות רבות מצדו במשך למעלה מארבעים שנה. הרב הוטנר העיד, כי לא מצא אצל מי מגדולי ישראל, דבקות ברעיון של ריכוז התורה שבעל-פה, כפי שניכרה אצל הרבי.

סוף דבר

אט-אט, בעקבות מאבקו של הרבי, קמה והתבססה מערכת אנציקלופדית רחבה ומסודרת, החתומה על רצף כרכים, הנדפסים תדיר. עשרות תלמידי חכמים שוקדים באינטנסיביות על עבודתם, וחזונו הבלעדי של הרבי קרם עור וגידים.

ייתן ה' יתברך, שכפי שהתקיים כאן חזונו של הרבי, תתממש אף שאיפתו המרכזית, המתבטאת באלפי איגרותיו ושיחותיו הקדושות: ביאת משיח צדקנו בגאולה האמיתית והשלמה, תיכף ומייד ממש.

עבודת האנציקלופדיה

תביעה ותחנונים

בשנת תשט"ו, ביקר מנכ"ל האנציקלופדיה התלמודית, הרב יהושע הוטנר, אצל הרבי ושהה זמן רב ב"יחידות". לימים, ניאות הרב הוטנר לחשוף מעט מהיחידות המרתקת, אשר עסקה בענייני האנציקלופדיה:

היחידות נמשכה כמה שעות וכמעט כל הזמן דובר על היבטים שונים בעבודת העריכה של האנציקלופדיה. הרבי דיבר בהתלהבות רבה על הנחיצות הגדולה של מפעל תורני עצום שכזה לעם ישראל כולו - גם לתלמידי חכמים מופלגים.

מהרגע הראשון, ראה הרבי בעריכת האנציקלופדיה ובהפצתה תפקיד גדול וחשוב. זכינו לקבל ממנו עידוד רב כבר מהימים הראשונים שעלה על כס הנשיאות. הרבי הדגיש במיוחד את חשיבות הזריזות במהלך עבודת העריכה, כדי שיוכלו לצאת לאור מה שיותר מהר ועוד ועוד כרכים בסדרת האנציקלופדיה. הייתי אומר, שאחת המילים שהרבי חזר עליה הכי הרבה במהלך אותה יחידות הייתה: "זריזות".

הרבי דרש, תבע, ביקש והתחנן במהלך היחידות, שעריכת החומר, הכנסתו לדפוס, וכל הקשור בתפקידי כמנהל האנציקלופדיה ייעשו "בזריזות". הרבי חזר על כך פעם אחר פעם - זריזות, זריזות ועוד פעם זריזות.

גם במכתבים שכתב לי הוסיף הרבי לעודד, להמריץ ולהזכיר שצריך זירוז ועוד זירוז בהדפסה, וכן פנה על-ידי שלוחים בבקשה, בהרבה דרכים ואופנים, לזרז בכל הקשור ליתר כרכי האנציקלופדיה עד האות האחרונה ממש.

לכל אורך הדרך, כשם שלא פסק הרבי לעודד בכל האופנים את מפעל האנציקלופדיה, בפרט עם כל כרך חדש שנדפס, כך לא חדל מלדחוף, לזרז ולנצל את כל האפשרויות כדי לזכות את העולם בהמשך היצירה הגדולה של האנציקלופדיה.

הרבי ראה באנציקלופדיה מפעל חשוב ביותר ליהדות בכללה ולא רק ללומדי התורה. אין לתאר ואין לספר במילים את ההתעניינות הרבה שלו במפעל שממש העריץ. במכתב ששלח לאחר שקיבל את הכרך ה"ז התבטא, שעם קבלת הספר "נתמלא הבית אורה"...

האנציקלופדיה מילאה, אפוא, אורה בביתו של הרבי... מה יאמרו כבר אחרים שלא נתברכו באותה מידה של בקיאות וידיעה מופלאה בכל חדרי תורה ממש כמו שנתברך

בה הרבי?! בכלל, לאחר כל כרך שהופיע היה שולח לנו מכתבי הערצה והוקרה, קודם כול לרב זוין וכן לי.

מאבק של הרבי

הרב הוטנר הדגיש, כי זירוויזיו של הרבי, הם שהבטיחו את הוצאתם של הכרכים לאור, ויחסו הייחודי לאנציקלופדיה הטביע את חותמו על יחסם של ראשי המפעל עצמם, לפרויקט שהופקד בידיהם:

החשיבות והחביבות והדאגה, אשר כ"ק אדמו"ר הוכיח כלפי מפעל האנציקלופדיה התלמודית, הן במכתביו לכבוד מעלת עורכנו הגאון רבי שלמה יוסף זוין זצ"ל והן במכתביו אליי, והן בשיחותיו בעל-פה והן בשיחות קודש לפרשת השבוע, שדאג להוסיף להן בכתב יד קודשו הפניות לעשרות ולמאות ערכי האנציקלופדיה תלמודית, לשם קיום מצות תלמוד תורה בצורה מורחבת ומקיפה.

מכאן מודעה רבא לאורייתא, כי על כולנו לעשות בכל כוחנו להשלים המפעל בזריזות יתרה.

הרב הוטנר תיאר, כיצד הדגיש הרבי באוזניו את חובתו למילוי תפקידו הנעלה:

ביחידות הראשונה שלי במחיצת הרבי שוחחנו רבות בענייני האנציקלופדיה, וכשראיתי שהיחידות הולכת ומתארכת מעבר למקובל, התנצלתי לפני הרבי: 'איני רוצה לגזול מזמנו היקר', אבל הרבי אמר לי: 'הזמן אינו שלי, וכאילו אמר: הקדוש ברוך הוא נותן לנו זמן כדי שננצל אותו למטרות שיועדו לנו בחיינו. הבנתי שהרבי רומז בכך לגודל החשיבות של ניצול כל רגע בחיים לתפקיד שיועד לאדם בעולם.

הרבי טען, שתפקידם של הרב זוין והרב הוטנר הוא, להתמסר לחלוטין למפעל האנציקלופדיה, ולנצל כל רגע בחייהם כדי להשלים את הפרויקט הגדול. ואכן, הלחצים הכבירים שהפעיל, עשו את שלהם. אט-אט, קמה מערכת אנציקלופדית רחבה ומסודרת, והוצאת הכרכים הפכה קבועה. כאשר נשאל הרב הוטנר על המהפך שחל בעבודת המכון, השיב נחרצות:

בזמן האחרון נכנסנו לקצב של כרך לשנתיים, ואנו מצפים עם הצוות שעוד יתוגבר אי"ה, להתגבר ולהגיע גם לקצב של כרך לשנה וזה יהיה באמת זירוז גדול. אין שום ספק שלרבי מליובאוויטש יש ויהיה חלק גדול מאוד בכל הזירוז הזה.

בשיטת הרבי

הרב הוטנר טען, כי מאבקו העיקש של הרבי להדפסת האנציקלופדיה, נעוץ, בין היתר, בעובדה שהיא מהווה יישום שיטתו התורנית-מהפכנית של הרבי עצמו. שיטה זו, אשר כיום, לאחר מאות איגרות שכתב הרבי אל המחברים ואל המו"לים השונים, הפכה נחלת הכלל, קוראת לעריכת "אוזניים" לתורה, כדי לגלותה לפני כל החפץ בה.

מסיבה זו, תבע הרבי מהמחברים לערוך מפתחות ורשימת מקורות לספריהם, כדי שיפיקו הקוראים את המרב מעבודתם. הסופרים המקצועיים ביותר, אלה שעל שמם רשומים עשרות חיבורים תורניים, לא העלו בדעתם כמה חיוני עבורם לצעוד במסלול זה. אך כיום, כאמור, ניכרים פירות מאבקו הקדוש בכל ספר תורני.

וכך הסביר מנכ"ל האנציקלופדיה:

נושא סידור ערכים ועריכת ספרים לפי הסדר, כפי שבנויה האנציקלופדיה התלמודית, היה תמיד קרוב ללבו של הרבי. זה היה מהדברים שהרבי עסק בהם עוד בחיי הרבי הריי"ץ, כמו עריכתו מחדש של ה"שדי חמד". הרבי עצמו ערך את ספרי ה"שדי חמד" לפי אל"ף בי"ת, ואף ערך בעצמו מפתחות לסדרת הספרים, והכול מתוך אותה כוונה של עריכת "אוזניים" לתורה כדי להקל על המעיין.

הרב הוטנר הצביע על נקודה נוספת שהייתה חשובה לרבי מאוד, אשר מתבטאת דווקא באנציקלופדיה התלמודית:

האנציקלופדיה אינה ספר 'ליקוט' בלבד כשאר ספרי המלקטים בדורנו. האנציקלופדיה גם מבררת נושאים בהלכה, והרבי, שהיה קשור מאוד לאנציקלופדיה בראשית דרכה, ראה גם בתחום זה של האנציקלופדיה חשיבות גדולה. ואני אפרש את כוונתי:

כתוב אמנם שתקופת "חתימת התלמוד" היא בגדר "סוף הלכה", זאת אומרת שכל הכתוב בגמרא מחייב אותנו ללא עוררין, אבל התורה שבעל-פה הרי נמשכת בכל הדורות, דרך רבנן סבוראי, הגאונים, הראשונים והאחרונים עד לאחרוני האחרונים שממשיכים בחידוש הלכות עד עצם היום הזה.

אנו רואים, שהיו בכל הדורות גדולים שהשתדלו לרכז את כל החומר שבתורה שבעל-פה. הרמב"ם, לדוגמה, כתב בהקדמתו לספרו, שקיבץ את כל המובא בתורה שבכתב ותורה שבעל-פה, כולל המשנה, הברייתא והגמרא, מכילתא, ספרא וספרי וכו'. בא ה"טור" והוסיף בספרו את כל דברי הראשונים שהיו לאחר הרמב"ם, וה"בית יוסף" מביא מדבריהם של מי שהיו אחרי ה"טור".

מאז ועד היום נוספו לספרות התורנית עוד המוני ספרים שנתחברו בידי גדולי ישראל, ועד עתה לא יצא לאור ספר שירכז את כל המובא בכל הספרות התורנית בצורה מרוכזת ותמציתית. האנציקלופדיה מנסה להתמודד עם הבעיה ולרכז את כל החומר.

למסגרת האנציקלופדיה מעלה נוספת: הארת פנים מסוימים בהלכה שלעתים נשכחו "בפינה". קח לדוגמא את הערך "אומדנא". בשולחן-ערוך אין "הלכות אומדנא" והנושא מתבאר בעקיפין בהלכות מקח וממכר בחושן-משפט, שאף על פי שלא ברור שהלוקח נתכוון לכך - יש "אומדנא" שזו כוונתו.

מאחר שהאנציקלופדיה מסודרת לפי האל"ף בי"ת, יש אפשרות להאיר גם את נושא ה"אומדנא" ולרכז את כל החומר הקשור בו, ובכללו מספר הגדרות לכמה סוגים

של "אומדנא", ועוד פרטים מחודשים בנושא. כך גם בנוגע להרבה נושאים משניים אחרים שמופיעים באנציקלופדיה, למרות ואולי בגלל שאינם תופסים כותרות בספרות התורנית.

והנושא הזה, של שלמות ההלכה, היה קרוב ללבו של הרבי באופן מיוחד. אינני מכיר עוד אחד מגדולי הדור שהיה כל-כך דבוק גם במפעל האנציקלופדיה וגם ברעיון האנציקלופדיה. והאמת היא שזה היינו הך: הרבי דבוק באנציקלופדיה מכיוון שהוא דבוק ברעיון שלה, שהוא, ריכוז התורה שבעל-פה. הרבי דוגל מאוד בשיטה הזו, השיטה של השיטתיות.

יחס מיוחד

הרב הוטנר ביקר בחצרות קודשנו פעמים רבות, ושוחח עם הרבי ארוכות בענייני האנציקלופדיה. באיגרות אליו ואל הרב זוין, מזכיר הרבי עניינים שונים הנוגעים למפעל התורני, אשר סוכמו עם הרב הוטנר בעת היחידות.

הרב הוטנר סיפר על שיחותיו עם הרבי, וסיכם:

העידוד וההזדהות של הרבי בדרך האנציקלופדיה הייתה מופלאה, מסורה ודגולה בצורה נדירה. הרבי חיבב מאוד את המפעל הגדול הזה והתעניין בכל פרט ופרט הקשור בעריכה ובשאר ההיבטים של המפעל.

כאשר התבקש הרב הוטנר לגלות מעט על הדחיפה העצומה, שהעניק הרבי לאנציקלופדיה באמצעות איגרותיו הרבות אל הרב זוין, התחמק בעדינות, תוך שמגלה טפח ומכסה טפחיים:

איני מוצא לנכון לפרט את כל הקשר בין הרבי ובין הרב זוין בנושא האנציקלופדיה. הרבה מכתבים כבר נדפסו בסדרת "אגרות קודש" של הרבי וכל המעוניין יכול לעמוד על הדברים במקורם, והוא הדין במכתבים שעדיין לא נדפסו, אבל וודאי שיודפסו בכרכים הבאים של ה'אגרות'.

אני מאמין שחסידי הרבי יזדרזו בהוצאה לאור של שאר כרכי אגרות הקודש יותר משהזדרזתי אני בהדפסת כרכים נוספים של האנציקלופדיה...

האנציקלופדיה תחילה

לאורך כל השנים, שב הרבי והבהיר לרב זוין ולרב הוטנר, כי תפקידם העיקרי הוא, עריכת והדפסת האנציקלופדיה. הרבי תבע מהרב זוין להתרכז בעבודה זו, שהיא "תלמוד תורה דרבים", ומהווה עבורו "מלאכה שאי אפשר לעשותה על-ידי אחרים". וכך כתב באחת מאיגרותיו:

ויהי רצון אשר יצליח בעבודתו קדושה זו מתוך בריאות הנכונה והרחבת הדעת ולאורך ימים ושנים טובות ושיהיה גם בזריזות, או במלות אחרות שתהיה הצלחה בזמן, כידוע ספור כ"ק מורי וחמי אדמו"ר בזה, ובטח תלוי במקצת גם בכת"ר על ידי

שישתמט משאר ענינים שאינם מוכרחים, והרי בעבודה האמורה שני הענינים בה, ענין דתלמוד תורה וגם מצוה שאי אפשר לעשות על ידי אחרים.

כאשר הוצע לרב זוין למסור שיעור תורני קבוע מעל גלי האתר, התנה זאת הרבי בכך שלא תיפגע עבודתו האנציקלופדית. וכך כתב אליו בכ"ח טבת תשי"ד:

נהניתי ממה שכבדו את כת"ר שי' ומסרו לו את השיעור גמרא על ידי הרדיו (ובודאי לא יפריע זה בעבודתו הכי נחוצה בהאנציקלופדיה התלמודית, שבגדר שלו היא מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, ובמילא מבטלין גם כן תלמוד תורה מפני זה).

בי"ח אייר של אותה שנה, כתב שוב הרבי אל הרב זוין, אודות קדימת עבודתו האנציקלופדית לשיעורו הרדיופוני:

בשוחחי עם מר שז"ר שי', נעם לי לשמוע ממנו הערצתו את כת"ר, וסיפר לי גם כן שיש לו חלק פעיל במה שנמסר לכת"ר השידור ברדיו את השיעור. וכששאלתיו איך ישפיע זה על מהלך עבודת האנציקלופדיה שהרי זוהי מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, הבטיחני שלא יבלבל זה לזה.

בשנת תשי"ט, שלל הרבי את ההצעה להעמיד את הרב זוין בראש רשימה לכנסת, שכן זו תביא להקטנת השפעתו הכללית ולמיעוט עבודתו באנציקלופדיה. הרבי שב והזכיר את נחיצות עבודתו של הרב זוין במפעל התורני, וקבל על העיכוב בהופעת כרכים נוספים:

לפלא וגם מצער, שמתעכבת כל כך הופעת הכרכים הבאים של האנציקלופדיה התלמודית. ודרך אגב, גם זה הזכרתי בשיחתי עם הנ"ל, שמסופקני במאד מאד אם השתתפות כת"ר בכנסת - חשובה יותר מאשר המפעל הכי חשוב דאנציקלופדיה התלמודית, שזמנו מוקדש למפעל זה ואין למעטו על ידי הופעתו והשתתפותו בכנסת, שהרי זה יכול להיעשות על ידי אחרים.

בודאי יודיעני כת"ר באם יהיה המשך בהאמור.

לחצים כבדים

כפי שהעיד הרב הוטנר, דרבן הרבי את ראשי מכוון האנציקלופדיה, ותבע מהם להשלים את מלאכתם בהקדם האפשרי. כך לדוגמה, כתב אל הרב זוין, בד' סיוון תשכ"א:

תמיה קצת (כי מובנת היגיעה הדרושה) וגם מצער על שעד עתה לא הופיע עוד כרך מהאנציקלופדיה התלמודית.

בראש חודש טבת תשכ"ד, הפציר שוב:

מובן שמצער עיכוב הופעת כרך הי"א (והי"ב וכו') דהאנציקלופדיה תלמודית.

בח"י אייר תשכ"ד, כתב הרבי בסגנון חריף, אודות מחויבותו של הרב זוין כלפי האנציקלופדיה:

וכפי שאמרתי מאז ומקדם, ולאחרי בקשת סליחת כת"ר, הרי לשון הכתוב הוא, שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי, זאת אומרת שגם הם כרמים הם על פי תורה, ובכל זה יש חילוק בין כרמים לכרמי שלי, ועד כדי כך שמרעישים על זה בהתאוננות וכו'.

ואת"ל הרי בנוגע לכת"ר, לדעתי כרם שלו הוא ענין האנציקלופדיה וביחד עם זה - הפצת המעינות באופן המתאים, וחוששני לומר על פי התחלת מכתב כת"ר - ששמים אותו לנוטר כרמים עניני רבנות וכו' כרמים על פי תורה אבל לא כרמו שלו, מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

במוצאי שבת קודש פרשת בעלולתך של אותה שנה, בירך הרבי את הרב זוין :

בברכה לבשורות טובות וגם בענין האנציקלופדיא תלמודית גם לא להיותו טפל ח"ו, כי אם - להיותו אדרבא רבנות יותר (כי במחילת כבוד תורתו בכבודות הכי גדולה יוצא לאור).

רבים צריכים לו

איגרותיו האחרונות של הרבי פעלו את פעולתם, וזמן קצר לאחר-מכן הושלמה עריכתם של שני כרכים נוספים. באיגרת אל הרב זוין מערב שבת קודש ט' באב, מביע הרבי קורת רוח מההתפתחות החיובית:

בברכה - שכדברי הררא"ל שי' געלמאן שמוכנים כבר עוד ב' כרכי האנציקלופדיה - יוצאו לאור בעגלא של הציבור (ולא דהמוציאים לאור).

אולם, זמן מה חלף והכרכים הנוספים עדיין לא נדפסו. בי"ד מר-חשוון תשכ"ה כתב הרבי אל הרב זוין:

לשיטתי אני, אשר מצוה שהוא זהיר בה טפי, היא האנציקלופדיא תלמודית לחוד, כמו שכתבתי זה כמה פעמים.

בח"י שבט, נמסר סוף-סוף לרבי כרך י"א, על-ידי אחד העורכים, ובקשתו הקדושה הייתה, שישתדלו להדפיס באותה שנה את הכרך הי"ב. לאחר-מכן, שב וזירז את הרב זוין בעניין. לשונו הקדושה מפליאה, ומלמדת על מאבקו הנחרץ להשלמת פרויקט האנציקלופדיה:

ומענין הנ"ל - הכרך הבא עלינו לטובה דאנציקלופדיה התלמודית מתי? והרי רבים צריכים לו וכו' וכו'.

בי"א שבט תשכ"ו, כתב אל הרב זוין:

בברכה לבשורות טובות (כולל - כמובן, מהופעתם - בעגלא דידן - דהכרכים שלאחר י"א אנציקלופדיה תלמודית) מתוך בריאות הנכונה.

הרבי המשיך לדחוק בראשי המכון, ובשנת תשכ"ז נדפס סוף-סוף כרך י"ב. שביעות רצונו הקדוש ניכרה היטב, ובא' כסלו כתב אל הרב זוין:

בברכה לאריכות ימים ושנים טובות בעניינים הפרטים ובעניינים הכלליים (כולל כמובן ענין הכי עיקרי - הופעת הכרך הי"ב דאנציקלופדיא תלמודית, מצוה שהוא זהיר בה טפי, ובסמיכות לזה - דהכרך הי"ג וכו') ולבשורות טובות בכל הנ"ל.

בקיץ, קיבל הרבי את הכרך המיוחל, והביע בהרחבה את נחת רוחו הקדושה:

זה עתה נתקבל כרך הי"ב מהאנציקלופדיה התלמודית ששלח, ותשואות חן ותשואות חן על המשלוח ושימת הלב וכולי. וגודל התענוג וקורת הרוח וכו' - אין די באר. שאף גם שכמעשהו בכרך האחרון - מעשהו באלה שקדמוהו, הרי בכגון זה כרך נוסף הוא לא רק הוספה מצד עצמו אלא הוספה גם בהקודמיו, וכמדובר כמה פעמים,

וכמדומה גם כתבתי בזה לכת"ר, שבנוגע לאנציקלופדיא הרי כל זמן שלא נדפסו ערכי אות תי"ו יש מקום לשלימות נוספת אפילו בערכים דאות אל"ף. ובודאי לדכוותיה האריכות אך למותר, ולא באתי אלא לאיחולי נוספים בזריזות בנוגע לכרכים הבאים עלינו לטובה בעגלא דידן...

להקדים הופעת הכרכים

בכ"ה מר-חשוון תשכ"ח, שיגר הרבי איגרת ארוכה ומעניינת אל הרב הוטנר, ובסיומה תבע שוב להוציא כרכים נוספים בסדרת האנציקלופדיה:

אתאפק לא אוכל מדי פעם בפעם וגם בפעם הזאת לעורר על גודל ההפסק בזמן בין כרך לכרך באנציקלופדיה התלמודית. ואצפה אשר תזכורת זו והתעוררות זו תקדים הופעת הכרכים הבאים בכל האפשר, וחפץ ה' בידם יצליח להגדיל תורה ולהאדירה. בכבוד ובברכה לבשורות טובות בכל האמור.

באיגרת נוספת אל הרב זוין מאותה שנה, התחנן הרבי לראות בהופעתם של כרכים נוספים: ומסיימים בשאלה (והפצרה) בטוב: מתי סוף סוף יו"ל הכרך הי"ג, י"ד וכו'? והרי הטוב בריבוי בכל אחד ואחד מהם, ולא ימנע ח"ו מבעליו טוב.

בכ' כסלו תשל"ב, ביטא את בקשתו מהרב זוין, במילים מיוחדות מאוד:

אחת שאלתי ממך גו' ממך למדתי כו' - כרכי אנציקלופדיה התלמודית הבאים עלינו לטובה? ועד מתי? וכו'.

באיגרת מכ"ג שבט תשל"ד, בירך הרבי את הרב זוין:

בברכה לאורך ימים ושנים טובות בכל ולבשורות טובות וגם בענייני הכלל - ובפרט בנוגע לאנציקלופדיה תלמודית.

בנר חמישי של חנוכה תשל"ח, ציין שוב:

כבוד ובברכה לחנוכה מאיר ולבשורות טובות - בפרט בנוגע לאנציקלופדיה התלמודית.

עידוד נפלא

התכתבותם הרצופה של עורכי האנציקלופדיה עם הרבי נשמרה במשך כארבעים שנה, ויחסו המיוחד למפעל זה ניבט כבר מראשית שנות נשיאותו. כך לדוגמה, בשנת תשי"א, בישר הרב זוין לרבי, שהכרך השלישי של האנציקלופדיה אוחד בשלבי כריכתו, ותגובתו הקדושה לא איחרה לבוא:

שמחתי להידיעה במכתבו אשר הכרך השלישי של האנציקלופדיה כבר נמצא בכריכה, ועובד כת"ר עכשו על הכרך הרביעי. ומה מאד הייתי נהנה אם היו נמצאים בספריה שלי כל הכרכים, אשר תועלת גדולה ביותר יש להם לכל אחד המתעניין בתורתנו הקדושה. והאריכות בזה אך למותר, ועדיין אין בספרייתי אפילו כרך אחד.

בי"א אייר תשי"ב, אישר הרבי את קבלת הכרך השלישי של האנציקלופדיה, בכ"ו כסלו תשי"ג בירך על קבלת הכרך הרביעי, ובג' שבט הביע תקווה לחזות בקרוב בהופעת הכרך החמישי.

ברבים ממכתביו אל הרב זוין, סיים הרבי בדברי עידוד וזירוז להדפסת כרכים נוספים, ופעמים רבות אף הביע דברי הערכה נפלאים. כך לדוגמה, באיגרתו הקדושה מי"ד אדר-ראשון תשי"ד:

ואחרון אחרון חביב לאשר קבלת כרך החמישי של האנציקלופדיה התלמודית וכמעשהו בהראשונים כן הוא גם בזה - מלאכה נפלאה וענקית וגם חכמה ובסדר גדול ועל פי הנ"ל בפתגם כ"ק מורי וחמי אדמו"ר הנני רואה בזה זכות גדולה מלמעלה שמקום הניחו לכהדר"ג שי' לערוך וגם להוציא לאור בפועל ספרים כמו אלו אשר תועלתם גדולה ביותר ובייותר.

בי"ג מר-חשוון תשט"ו, בירך את הרב זוין ברכה מיוחדת:

ברכת מזל טוב לרגלי הודעתו, אשר בקרוב יופיע הכרך הששי של האנציקלופדיה תלמודית, ויהי רצון מה' יתברך להשפיע לכת"ר הצלחה מרובה בהמשך הכרכים, וזכות הרבים תלוי בו.

בכ"ב טבת של אותה שנה, הביע הרבי הנאה מהופעת הכרך השישי:

נהניתי ממה שכתב אשר כבר הופיע כרך הששי דאנציקלופדיה התלמודית. ובטח, כמכתבו, יגיעני ימים אלו. ותקותי שיש לה יסוד להידיעה במכתב עת כאן שכרך השביעי כבר נמצא בדפוס. וחפץ ד' בידו יצליח להגדיל (כמות) תורה ולהאדירה (איכות). שהרי זהו שייך בלימוד ענינים פשוטים ואפילו דתשב"ר.. עד ללימוד התורה היותר נעלה (חולין סו, ב), ויהיה זה מתוך בריאות הנכונה.

כשקיבל הרבי את הכרך המיוחל, שיגר אל הרב זוין איגרת תודה מיוחדת.

בי' מנחם-אב תשט"ז, הילל את הכרך השביעי, אך בד-בבד דחק להוציא לאור כרכים נוספים. הרבי הזכיר את דבריו לרב הוטנר, שכל עוד לא נדפסו ערכי האות תי"ו, חסר בשלמותם של אלה השייכים לאות אל"ף:

נתקבל כרך השביעי של האנציקלופדיה התלמודית, וכמו בראשונים אין גומרים עליו את ההלל על ריבוי הענינים המובאים בכל ערך וערך וסידורם הטוב, ונוסף על זה, וגם זה עיקר, שכמעט בכל ערך וערך יש למצוא פרטים שאפילו העוסק באותו ענין - חידוש הם בשבילו, ואך דא עקא על אריכות הזמן בין כרך לכרך.

ובכגון דא בודאי אין להתחשב בהוצאות ולסדר שכת"ר מתעסק רק בענינים שאי אפשר לעשותם על ידי אחרים, מה שאין כן בדברים הטכניים וכו', אין מזרזין אלא למזורזין, ובענין כזה נוגעת ההופעה דהכרכים ביותר, וכמו שאמרתי להרב הוטנר ש' בעת בקורו, שקו מיוחד בספרים המסודרים על פי א"ב, שכל זמן שלא הופיע כרך התי"ו, חסר בשלימות אפילו זה דאות אל"ף.

שבוע לאחר-מכן, כתב הרבי איגרת אל הרב הוטנר בה אישר את קבלת הכרך השביעי, והביע תקווה כי מעתה יופיעו הכרכים בקצב מהיר יותר:

בנועם מאשר הנני קבלת כרך השביעי של אנציקלופדיה התלמודית, ותשואות חן על שימת לבבו במשלוח זה, ויהי רצון אשר מתוך הרחבת הדעת ימשיך בפעולותיו במפעל נשגב זה, ולהוסיף בדעת מתורתנו הקדושה תורת חיים דא"ח בחוגים הכי רחבים מעמנו בני ישראל.

ויהי רצון אשר מתאים לשיחתנו בביקורו כאן, יופיעו הכרכים שלאחריו בקצב יותר מהיר, והוצאה נוספת הנדרשת על ידי זה הכנסה היא לא רק ברוחניות אלא גם בגשמיות, הכנסה כפשוטה, ובודאי אשר כל אחד מחברי ההנהלה והמערכת יכולים לעשות בכיוון הזירוז בזה מתאים למעמדו ומצבו, וזכות הרבים תלוי בהם.

פעמים רבות, השחיל הרבי באיגרותיו אל הרב זוין מילות זירוז בעניין האנציקלופדיה, אף שעסקו בנושאים שונים לחלוטין. התייחסויותיו הקדושות למפעל התורני רבות הן, והציטוטים המובאים כאן מהווים מעט המעיד על הכלל.

מימון כספי

הרבי לא הסתפק בנתינת הוראות מחייבות, אלא סייע למכון האנציקלופדיה בהשגת מימון כספי, ואף דרבן בעניין. פעולותיו הקדושות היו מאסיביות מאוד, משל דובר בפרויקט שתחת ניהולו, אשר האחריות להצלחתו רובצת לפתחו.

כך לדוגמה, בשנת תשי"ב, כאשר נדפס הכרך השלישי, סייע הרבי להפצתו ולמכירתו, באמצעות איגרת מיוחדת, בה עמד על תפקידו הייחודי של מפעל האנציקלופדיה:

בנועם קבלתי כרך ג' של אנציקלופדיה תלמודית על ידי מר בר לב ש', ותשואות חן לכת"ר עבור התשורה היקרה. אף שלא היה הזמן גרמא לעיין בו בעיון הדרוש, אבל בכל זה בדפדפי בו, הנה גם בסקירה ראשונה ניכרת בו עבודה כבירה ומחקר רב

בכל הספרות התלמודית, ראשונים ואחרונים ואחרוני אחרונים, וניכר במ כח הפועל
בנפעל בסדר הטוב וצחות הלשון.

בלי ספק אשר ספר רב ערך זה יביא תועלת מרובה, ובפרט בתקופתנו אנו, אשר
בעוונותינו הרבים אוצרות התורה סתומים לכמה וכמה מבני עמנו, ורבים אין שעתם
פנויה להתעמק במקורות וכו', הנה תפקיד חשוב ממלא ספר מסודר כזה, אשר בקל
ימצאו בו תמצית המבוקש והמקורות מצויינים בו לכל הרוצה להתעמק בהם, נוסף
על זה שהוא אוצר בלום בעד לומדי תורה והעוסקים בה.

ויישר חילו באורייתא לברך על המוגמר. בברכת הצלחה בעבודתו, לזכות את הרבים
באור תורה ובמאור שבה.

האיגרת הופקדה בידי של שליח מטעם המכון, שביקר בחצרות קודשנו, והרבי דיווח אודותיה
לרב זיין:

ביקר אצלי לפני ימים אחדים מר בר לב שי' ומסר לי הכרך השלישי של האנציקלופדיה
התלמודית ובקשני אם אפשר לי לסייע בהפצת ומכירת האנציקלופדיה. ואחרי
השקלא וטריא בזה נתתי לו מכתב בצורת מענה לכהדר"ג שי' על תשורתו, אשר
העתקתו מוסגרת פה, ותקותי אשר יביא לו התועלת הנרצה. מובן אשר נוסף על זה
אשתדל ככל האפשר לסייע לו.

בי"ד אדר-ראשון תשי"ד, כתב הרבי אל הרב זיין:

הנני להעיר אשר לא מכבר תמהתי להוודע אף שבשנה העברה הוא כמעט שנה וחצי
קצבו עזר מקרן הצלה שיקאגא סכום של אלף שקל להוצאת האנציקלופדיא, הנה לא
הובא הדבר לפועל והמניעה היא מצד העוסקים באנציקלופדיא שלא המציאו לקרן
הצלה פרטי הכנסה והוצאה כו' מה שדרשו מהם זה משך חדשים רבים.

בב' תמוז תשט"ו, כתב שוב הרבי:

זה עתה נתקבלה ידיעה ששייבת קרן הצלה תהיה ביום השני הבא עלינו לטובה,
ובקשתי להבריק על דבר זה לכת"ר ובאמצעותו גם להרב הוטנער שי' - שבודאי עומד
בקשר עמם, למען תהיה שהות בידם לזרז את הנ"ל בהנוגע לתמיכה להאנציקלופדיה,
כיון שבשנה זו מאיימים עליהם שיתנו להם פחות הרבה מאשתקד, ובמילא מוכרח
בזה מאמץ מיוחד. וכולי האי ואולי.

הרבי מסייע עם הג'וינט

ביקורו של הרב הוטנר בחצרות קדשנו, בשנת תשט"ו, נוצל אף הוא על-ידי הרבי לסיוע בגיוס
כספים לאנציקלופדיה. הרב הוטנר סיפר על כך:

הנסיעה לארצות הברית הייתה בשליחות האנציקלופדיה. בערך באותה תקופה
הגיע הג'וינט להסכם עם ממשלת גרמניה בנוגע לכספי השילומים לנפגעי השואה.
אחד הסעיפים בהסכם הבטיח הקצבות למוסדות יהודיים ברחבי העולם שעוסקים

בעריכת ספרות תורנית, ומפעל האנציקלופדיה היה אחד המפעלים התורניים הגדולים שעמדו בקריטריונים לקבלת ההקצבות.

שוחחתי אז עם ראשי הג'וינט בעניין זה והם אישרו עקרונית את הרעיון, ובאותה שנה, תשט"ו, התחלנו לקבל את הכספים. נסעתי אז לארצות הברית למשך כמה חודשים כדי לסדר את העניין. ביקשתי מהרבי גם סיוע באמצעות ההיכרויות שיש לתנועת ליובאוויטש, כדי שאוכל להיפגש עם אישי מפתח מסוימים בג'וינט ובעוד מוסדות יהודיים, וגם בזה סייע לי הרבי מאוד.

בכ"ב טבת תש"כ, דרבן שוב הרבי את הרב זוין :

מה שכתב אודות אנציקלופדיה התלמודית, ידוע יחסי למפעל זה, ובמילא אעשה באופן המתאים באם יודרש זה שכותב כת"ר.

אבל עלי לכפול עוד הפעם, אשר בדברי לפני כמה וכמה חודשים עם באי כח הקליימס קונפרנץ (ועדת השילומין ופיצויים), הבעתי תמיהתי על שאין מרבים בסיוע להדפת האנציקלופ[דיא], וענוני שאדרבה ואדרבה, והלוא היתה ההוצאה לאור זריזה יותר ויותר שהיו גם מוסיפים בהענקה שלהם. ועל שאלתי אם הודיעו על דבר זה להנהלת המפעל, ענוני בחיוב.

בי"ט שבט, ערכן הרבי את הרב זוין על המשך פעולותיו למימון האנציקלופדיה :

אמש שעות ספורות לפני קבלת מכתבו, בקרוני באי כח הקליימס קונפרץ וכן הרב יהושע שי' הוטנר, ובנפרד - מבלי שידע אחד מהשני, ומובן שעם שניהם דברתי בנוגע לאנציקלופדיה התלמודית. ובא כח הנ"ל שנה עוד הפעם על עמדתם, שמיקרים הם את המפעל ורוצים לעזור והלואי שיופיע בתכיפות יותר וכאילו זה גם מניעה להגדלת ההקצבה.

כשהצעתי הטענה להרב יהושע שי' אמר, שאין ענין אחד תלוי בחבירו, כיון שגם בשביל הכנת הערכים - חשובה במאד הגדלת התקציב, שכלל שירבו המתעסקים בזה תתקדם הכנת הערכים, - ולשאלתי מהי התועלת כיון שזהו מהדורא קמא של הערך וכת"ר הרי כותב לי שהקצב בו מופיעים הכרכים - די מהיר הוא בהתאם לאפשריותו.

אמר, שמקוה שכשיתרגלו כותבי הערכים ויכנסו יותר בהעבודה, הרי יומעט על ידי זה הזמן שכת"ר צריך להקדיש להגהת הערך או לתקונו שיפורו ועד לכתובה מחדש, ועוד הוסיף שכאילו במהדורא קמא הרי כבר נכתבו ערכים עד אות ע', ובאם תהיה הקצבה מספיקה, יש לקוות שבמשך ג' ד' שנים, זאת אומרת זמן פעולת הק' קונפרץ, יוכלו לגמור מהדורא קמא הנ"ל עד גמירא.

מובן שאיני יודע נכונות האמור, אבל על אתר אמרתי לו - שבידעי השקפת אנשי הק', הרי הודעה זו תעשה עליהם רושם הכי טוב, ההודעה בשני הפרטים, שכבר ישנה

מהדורא קמא עד אות ע' לערך [ויש מקום לומר שירצו שיוכיחו להם אמיתת הנ"ל], ועוד יותר ההוספה בזה שישנה תכנית שבג'-ד' שנים תוגמר כתיבת מהדורא קמא זו.

ונדברנו, שכשיתקרב זמן הגשת הבקשות, הרי יודיעו מצב הדברים, ואולי ישלחו גם העתק הבקשה שישלחו להקליימס.

וא"ת אהיה לכת"ר - באם גם מצידו יודיע - המצב עתה, וכן, באופן חשאי, האם נמצאים בין המשתתפים בהנ"ל בירושלים עיה"ק ת"ו כאלו שמזמן לזמן מתקדמים בהאמור באופן שתקל עבודת כת"ר בזה וקצב הופעת הכרכים יתגדל.

בי' מנחם-אב תשל"א, נסע הרב יצחק דוד גרונר למקום שליחותו באוסטרליה. הרבי הורה לו לבקר בדרכו בעשרים ושישה מקומות, והעניק לו כ"ו שטרות של עשרה שקלי כסף. עם אותם מקומות, נמנה מעונו של הגרש"י זיין.

הרבי הורה לרב גרונר למסור לרב זיין שני דברים: א. יישר כוח על שהחל להרעיש בעניין תיקון חוק "מיהו יהודי". ב. העיכוב בהופעת הכרך האחרון ("ג) של האנציקלופדיה, נבע מן הסתם מקשיים כספיים, לכן ישתתף הרבי בהוצאות הכרך הבא.

נתמלא הבית אורה

הקשר הרצוף של מכון האנציקלופדיה עם הרבי נשמר לכל אורך השנים. בי"א תמוז תשמ"מ, ציין הרבי באיגרתו אל הרב הוטנר, כי "נתמלא הבית אורה" בעת קבלת כרך ט"ז של האנציקלופדיה:

זה עתה נתקבל כרך ט"ז מהאנציקלופדיה התלמודית, ובלשון הידוע נתמלא הבית אורה. ועל פי דרשת חכמינו ז"ל ליהודים היתה אורה, אורה זו תורה, ומבואר בכמה מקומות בהחילוק דבין תורה אור ואורה זו תורה, הרי זה ענין תורה שבכתב ותורה שבעל פה המקבלת עניניה (כלשון המורגל מנא הני מילי, דאמר קרא) מתורה שבכתב, דליכא מידה דלא רמיזא באורייתא.

ובלשון חכמינו ז"ל במה אברכך - יהי רצון אשר בזריזות הכי גדולה יופיע הכרך שלאחרי זה, ובפרט אשר ככתבו במכתבו הקודם מוכן הוא להוצאה לאור, וזכות הרבים מסייעת לא רק בכללות הענין אלא גם ביפה שעה אחת קודם.

בכבוד ובתודה לבבית על הנ"ל ובברכת חג הגאולה

במהלך ביקורו של כ"ק האדמו"ר מסדיגורא שליט"א בחצרות קודשנו, באור לט"ו טבת תשמ"מ, סיפר מנכ"ל מוסדות סדיגורא, הרב חיים יצחק כהן, על היכרותו עם הרב זיין. הרבי התעניין אם מכיר הינו את הרב הוטנר, וכאשר נענה בחיוב, ביקש ממנו למסור לו בשמו עידוד, זירוז וברכת הצלחה, בהוצאתם לאור של יתור כרכי האנציקלופדיה.

בימי הסליחות תשמ"ו, אישר הרבי באיגרתו אל הרב הוטנר את קבלת כרך ח"י, וכתב שוב כי "נתמלא הבית כולו אורה". הרבי הביע תקווה, שבקרוב יודפסו כרכים נוספים. בא' אייר תשמ"ז, כתב אל חבר מערכת האנציקלופדיה, הגאון הרב אפרים ברודיאנסקי ע"ה:

הגיעתני שמועה שהתחילה זריזות בההוצאה לאור דאנציקלופדיה תלמודית, ויהי רצון שתתאמת, ובזריזות הכי גדולה (ועיין אגרת הקודש דאדמו"ר הזקן סימן כ"א), זכות הרבים מסייעת, כולל גם הוספה בהזריזות.

מאשר בשמחה כרך העשרים

באיגרת אל הרב הוטנר מב' דראש חודש אדר-שני תשמ"ט, אישר הרבי את קבלת כרך י"ט של האנציקלופדיה, והביע נחת רוח מהתקדמות העבודה. שנתיים לאחר-מכן, בשושן פורים תנש"א, שיגר הרב הוטנר אל הרבי את הכרך העשרים, ותשובתו הנפלאה לא איחרה לבוא:

בחודש שבו מרבים בשמחה ובמיוחד בשמחת-תורה (אורה זו תורה), מאשר בשמחה רבה קבלת כרך העשרים (ומובא בספרים הקדושים - בגימטריה כתר). ויקויים בכבוד תורתו פסק-דין רבותינו זכרונם לברכה מי שיש לו כו' רוצה כפליים - ועל-פי הסדר דעד עתה יתר מכפל כיוון שהתוכן דעד-עתה קודם כיום אות ט' (אין טוב אלא תורה) ובפרט שבתורה רצון דבני ישראל יותר בממון להבדיל.

ועוד ועיקר: בתורה - כל הוספה בה מוסיפה חב"ד גם בהקודם. ובפרט "כרך" דכולה ביה וכו' וכו' ובכל-זה מתוך אורה זו תורה ומתוך תורה והוראה (הלכה). ומעניין לעניין באותו עניין, פורים שקיימו התורה להזמן שבהוציאך גו' ההר הזה הר סיני שמסיני קבלו התורה כו' והעמידו תלמידים רבים.

בכבוד ובברכה להצלחה. מצורף בזה עשרים ש"ח - בגימטריא כתר, כנ"ל.

הוראות והערות

חוברת "הוספות"

בכ"ו מר-חשוון תשי"ז, התעניין הרבי, באיגרתו אל הרב זוין, אודות הידיעה, כי נדפסה "הוספה" לכרכיה הראשונים של האנציקלופדיה. רצונו הקדוש היה, לקבל לידי את התוספת המדוברת. הרב זוין מיהר לשגר אל הרבי את ה"הוספה" שנדפסה לכרך א' של האנציקלופדיה, והתודה על כך ניתנה ב' כסלו.

בכ"ה טבת תשי"ח, שיבח הרבי את הכרך השמיני, ועורר אודות עריכת חוברת "הוספות" לאנציקלופדיה:

ואחרון אחרון חביב, זה עתה נתקבל הכרך השמיני של האנציקלופדיה התלמודית, וכמעשהו בראשונים מעשהו בו, מלא ענינים והערות מאירות ואפילו בענינים שלכאורה היו מתעסקים בהם משך זמן,

ואף על פי כן אי אפשר לערך בלי חידוש, ומובן שבעבודה ענקית אי אפשר בלי השמטות, ובטח מתקבלים אצל כת"ר מכתבים כגון דא ומאספם, והרי תהיה אפשרית למלאות לאט לאט גם ההשמטות בחוברת של הוספות וכיוצא בזה.

רעיון דומה, כתב הרבי אל הרב זוין בכ' מר-חשוון תשכ"א:

ולמותר להוסיף, אשר הערותי בנוגע לאנציקלופדיה התלמודית בכתבי לכת"ר פשיטא שלא לקנתר ח"ו, כי אם בתקוה שיצרפן להערות שבודאי מקבל מכמה ומכמה מקומות, ומזמן לזמן יוציא לאור חוברת ועלון תשלומים של הערות לכרכים שהופיעו. שהרי פשיטא שאין לחכות בהנ"ל להוצאה שניה של כל הכרכים.

עריכת ביבליוגרפיה

איגרותיו של הרבי אל הרב הוטנר הינן, בדרך כלל, ארוכות ומיוחדות בתוכנן. מהבולטות שבהן, היא זו מכ"א מר-חשוון תשל"א, בה מזרזו הרבי את הדפסתם של כרכים נוספים, דוחה את הטענות המעכבות ומציע לערוך ביבליוגרפיה לערכים השונים:

קבלתי כרך הי"ג של האנציקלופדיה התלמודית,

ואתאפק לא אוכל מלהביע גודל ההתרשמות והשמחה לראות כרך נוסף זה, אשר אף שגם הכרכים שקדמוהו גדולים הם בגדלות האמיתית היא גדלות תורתנו, אשר

ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, הרי כל כרך הנוסף - כפי שכמדומה לי אמרת לכת"ר בשיחתנו - לא רק שמוסיף ביאור בכמה ענינים ובכמה כללים בכלל גדול ובכלל סתם דתורה, אלא גם מוסיף בכל הכרכים הקודמים,

[וכדיבורנו אז, אשר שונה ענין אנציקלופדיה ששלמות האמיתית של כרך הראשון תלוי הוא גם בכרך האחרון וערך האחרון אשר בו, וכמובן].

ובהמשך שיחתנו מאז, הרי כאן המקום להזכיר עוד הפעם ועוד הפעם בכל לשון של בקשה וכו' על דבר ההוצאה לאור של הכרכים הבאים בזריזות הכי גדולה, ובנוסף הידוע יפה שעה אחת קודם, אשר כאמור נוגע הדבר לכל הכרכים אשר כבר הופיעו וכו' וכו'. ובודאי לדכוותיה דמר אין צורך בביאור נוסף.

ויהי רצון אשר חפץ ה' יצליח ביד כל המשתתפים במפעל הכי נעלה האמור, להוציא לאור כרך אחר כרך, וכאמור בזריזות האפשרית, ועד שיברכו בקרוב על המוגמר, ולאחרי זה להתחיל תיכף במהדורה שניה (או הוספות וכו') שהרי בודאי עצם הופעת הכרכים מוסיף בחידושי תורה בכלל ובסוג דאנציקלופדיה זו במיוחד, וכו"ל אשר ארוכה מארץ מדה.

ובזה מענה גם כן על הטענה ששמעתי אותה כמה פעמים, שעיקוב ההופעה הוא מפני ההשתדלות שתהיה בשלימות יותר ויותר וכו', אשר נוסף לתשובה שאם כן אין לדבר סוף, הנה כנ"ל אי אפשר שלא יתחדשו, ובודאי כבר נתחדשו כמה ענינים בערכים שכבר הופיעו,

ולא עוד אלא שדוקא זהו מנפלאות התורה, חכמתו ורצונו של הקדוש ברוך הוא, שהיא מעין ומקור מים חיים המפכים הלוך והוסיף, וכדברי המורה הגדול הוא הרמב"ם בסיום וחותרם ספרו - מלאה הארץ דעה את הוי' כמים לים מכסים.

בכבוד ובברכה, ובפרט בברכת הצלחה בהאמור, לבשר טוב בקרוב ממש מהופעת כרך ה"ד, ה"ט וכו'.

כדרכי, ארשה לי להוסיף הערה בנוגע להאנציקלופדיה, אשר מכבר עלתה בדעתי ונתחזקה ביותר בקבלת כרך זה, שחלקו החשוב הוא בענין חזקה, והיא: אשר כדאי להוסיף לביאור הערכים שמות הספרים המבארים עניני הערך במיוחד ובפרטיות וכו',

ורגיל הוא בכמה אנציקלופדיות להוסיף בסוף הערכים (ובפרט הערכים החשובים) מה שנקרא עתה בשם "ביבליאוגרפיה", רשימת ספרים ומקורות כו', ובפרט שבנידון דידן לא תהיה בזה טירחה (יתירה), שהרי בודאי כל אחד שעסק בערך מסויים השתמש ומשתמש בספרים אלה, ואין צורך כי אם לברר הישנם עוד וכו'.

ואף שכבר הופיעו כמה כרכים ואין בהם ביבליאוגרפיה האמורה, הרי ודאי שאין בנידון דידן הדין ש"לא להוציא לעז על הראשונים", ובפרט שנתוסף הענין על ידי המוציא לאור של הראשונים, ולהשלים הביבליאוגרפיה של הערכים שכבר הופיעו

הרי יש מקום להוציא לאור חוברת מיוחדת של ביבליאוגרפיה לערכים אלו, [בפורמט והאותיות של האנציקלופדיה].

פשוט, אשר אף שלכל ערך ישנם בתוך הערך כמה מראה מקומות וכו' [אשר נחוצים ומוכרחים הם ביותר] ובעשירות רבה, אבל אין בהם התועלת הצפויה לביבליאוגרפיה האמורה, ובפרט אשר המראה מקומות רבים הם, ולא כל מוחא סביל לבחור מביניהם מה הם ספרי היסוד והמיוחדים וכו'.

את כת"ר הסליחה על הערות אלו, ותקותי אשר ידונו עליהן וזכות הרבים מסייעת, ומבשרי אחזה גודל התועלת הצפויה.

הרבי שיגר אל הרב זוין העתק ממכתבו אל הרב הוטנר, והפציר אף בו להזדרז במלאכה: מאשר אני קבלת מכתב כת"ר שי', ומתאים להערה שלו מצורף בזה העתק מכתבי להרה"ג וכו' הוטנר שי'.

וכאן המקום לבוא בבקשה ובהפצרה וכו' גם לכת"ר, ובפרט אשר הוא המעיר והמפציר בי לכתוב להנ"ל ובהערות משלי, אשר גם כת"ר מצדו יעשה כל התלוי בו לההוצאה לאור דרכים נוספים ובקצב הכי מהיר, ובלשון אדמו"ר הזקן אגרת הקודש סימן כ"א בזריזות נפלאה להראות שמחתו וחפצו כו'.

ואין לך דבר העומד בפני הרצון (אפילו לא הסברה-שכלית אשר צריכה להיות שלימות וכו' וכו', שאמרו לי שזוהי אחת הסיבות לאיטיות ההופעה).

הנהלת האנציקלופדיה קיבלה את הצעתו הקדושה של הרבי, ובכמה מן הכרכים שנדפסו לאחר מכתב זה, מופיעה ביבליאוגרפיה לערכים מסוימים חשובים.

כמות ואיכות

ככ' אלול תשל"ה, שיגר הרבי איגרת ארוכה אל הרב הוטנר, עם העתק אל הרב זוין, בה עורר להדפיס מיידית כרכים נוספים, למרות הצורך להוסיף בשכלולם. קביעתו הנחרצת הייתה, כי במקרה זה, גוברת הכמות על האיכות:

אבוא עוד הפעם לאחרי שדברנו בזה פה אל פה וכמדומה גם כתבתי על דבר זה, והוא אשר לענית דעתי מוכרחת הזריזות ביותר בנוגע להאנציקלופדיה תלמודית.

וכמדובר גם בשיחתנו, על פי הרשום בזכרוני, אשר שונה ענין שהוא מסודר על פי א"ב, שהסיום בזה בכלל ועד אות "תי"ו" נוגע גם לשלימות ההתחלה דאות "אלף", ובפרט בעניני תורה, כמאמר חכמינו ז"ל דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

ואם האמור כן הוא בדברי תורה בכלל, על אחת כמה וכמה באנציקלופדיה האמורה, אשר דיה סקירה בעלמא בהציונים אשר בכל עמוד ועמוד לראות ההכרח הגמור לעיין בהערכים שבכרכים הבאים עלינו לטובה, וק"ל.

ברם הידיעה אשר לערך בחנוכה יופיע עוד כרך גם כן ידיעה טובה היא, אבל בודאי גם כת"ר אינו שבע רצון מהדיחוי עד אז, על פי כל האמור לעיל ועוד יותר במה שהיה צריך להכתב כאן. מובן שלא לדרשה קאתינא, כי אם להמעשה הוא העיקר, וכולי האי ואולי יצליח מכתבי להקדים ההוצאה לאור דכרך האמור ועוד כרכים.

עיינתי גם כן בדברי כת"ר אשר בירור כל ערך ככל הדרוש והשכלול וכו' מעכב ההוצאה לאור.

והנה נוסף על ההשגה העקרת אשר על פי האמור אין לדבר סוף, ולאידך גיסא שאין זו אנציקלופדיה בפסקי הלכות ולכן אין בזה חשש של מכשול ח"ו וכו', הרי על פי האמור לעיל, אי-האפשריות לעיין בערכים הבאים עלינו לטובה מכרעת וגדול ההפסד דעיכוב ההוצאה לאור של הכרכים הבאים משכר הביאור והשכלול יתר דהערכים המופיעים לאטם לרגל המלאכה.

עוד כתבתי בזה מאז לידינו הרה"ג והרה"ח וו"ח אי"א נו"מ צמ"ס ורב פעלים וכו' הרב שלמה יוסף שליט"א ז"ל, בנוגע להשקלא וטריא דאם ריבוי הכמות (כרכים המופיעים לאור) מכריע את האיכות (שלימות ושכלול הערכים הנדפסים), אלא בנוגע להשקלא וטריא בכלל יש דיעות לכאן ולכאן, מה שאין כן בנוגע לנידון דידן, שכנ"ל אינו פסקי דינים והלכות, לדעתי אין כל ספק שהופעת הכרכים בכל הזריזות האפשרית מכרעת.

ויהי רצון שיתקבלו דברים אמורים ברוח טובה ובעין טובה, ובעיקר בנוגע לפועל, שתוקדם הופעת כרך החמשה עשר ותיכף ומיד הכרכים שלאחריו ועד לברך על המוגמר באות תיו, ומיד להתחיל במהדורה שניה דכל הכרכים שהופיעו.

זכות הרבים מסייעת להצלחה למעלה מדרך הטבע, הן בהנוגע למימון ההוצאות שבזה והן, וזהו העיקר לדעתי, לשינוי הדעת אצל אלה הקובעים בזה, שיחליטו מכאן ולבא להוציא לאור בזריזות הכי גדולה.

ובלשון רבנו הזקן באגרת הקודש סימן כ"א, אשר ב"קיום כל המצוות בכלל, ובפרט מעשה הצדקה העולה על כולנה" (והרי אנציקלופדיה האמורה עושה צדקה בכל עת ועם הרבים וק"ל) צריך להיות "בזריזות נפלאה להראות שמחתו וחפצו למלאות רצון קונו ולעשות נחת רוח ליוצרו". ולית מאן דפליג אשר בירור בעניני תורה (בצירוף אזנים לקופה וכו') הרי זה רצון נותן התורה ומצוה מצותיה.

ואני תקוה שאתבשר בשורות טובות אשר חל השינוי האמור בהנהלת המכון והחליטו להתרכז בהוצאה לאור דכרכי האנציקלופדיה ועד גמירא ובקורב ממש, ובודאי אשר זכות הרבים תסייע שהחלטה תצא בפועל ובעגלא דידן.

הדפסת הכרטיסיות

בשנים המאוחרות יותר, ביקש הרבי מראשי המכון, להדפיס את כרטיסיות הערכים הבאים, כדי שישמשו בינתיים את הלומדים. הרבי תלה את הצעתו בהתמשכות עבודת האנציקלופדיה, ושב וזעק על עובדה מצערת זו. כך לדוגמה, באיגרתו הקדושה אל הרב הוטנר מב' מנחם-אב תשל"ו:

מובן אשר מטרת כתבי היא גם, ואולי בעיקר, בנוגע לאנציקלופדיה תלמודית, ובמועט המחזיק את הכל - "עד מתי?" תקותי ששמור בזכרון כת"ר תוכן שיחתנו בנידון זה יותר מפעם אחת, ובנקודה העקרית שהוא ענין של תועלת לרבים, ותועלת גדולה, ועוד יותר מגדולה, ובכל זה באופן מבהיל מתעכבת הוצאה לאור של הכרכים.

ואפילו את"ל שישנם תירוצים וכו', הרי ידוע הפסק דין אשר אפילו אונס על פי תורה כמאן דעביד לא אמרינן. ובכלל מה תועלת בהסברה וכו' כשאין היכולת לקרוא וללמוד כל הערכים הבאים לאחרי הערך "חי-ה".

ובודאי איו צורך להוכיח לכת"ר אשר צדקו חכמים במשנתם אל תאמר לכשאפנה כו' שמא לא תפנה. שהרי נראה זה במוחש שלאחרי כל העיכובים וכו' הגיעה סוף סוף הבשורה אשר לחנוכה תשל"ו יגיע הכרך החמשה עשר, וכעת בימי החורבן ובין המצרים תשל"ו עדין לא הגיע.

ידועים דברי חכמינו ז"ל אין צועקין על העבר, ועיקר מטרת כתבי בזה הוא אשר כיון שכנראה אי אפשר להשתלט על הגורמים המעכבים את הוצאת הכרכים הבאים בצורת הכרכים שהופיעו עד עתה,

אולי על כל פנים יכול כת"ר להכריע בתוקף הסמכות שלו שידפיסו תיכף ומיד את הכרטיסיה של הערכים בתוספת הקדמה שאין זה אלא חומר ולבנים וכו' וממשיכים ובמרץ הכנת הכרכים בצורה כמו שיצאו עד עתה. שהרי גם התועלת הצפויה מהדפסת הכרטיסיה גדול ערכה ביותר וביותר.

פשוט שהנני משער שתהיה התנגדות הכי גדולה להצעה האמורה, ובפרט מצד אלו העמלים בעריכה האנציקלופדיה, עמלים בכל לבבם ובכל נפשם וכו'. ויש גם צדק בהתנגדות שלהם, אבל בודאי ובודאי אשר תועלת הרבים - וכן"ל תועלת הכי גדולה ללימוד והבנת התורה - בלי ספק מכריעה את כל הטעמים והנימוקים אפילו הצודקים של המסרבים בהדפסת הכרטיסיה, וכן"ל ללא ספק בדבר.

ובודאי לדכותיה דמר אין כל צורך בביאור נוסף, שאף על פי שהצעתי לכאורה הצעה נועזת וכמה וכמה יראו בזה הצעה מוזרה, אבל בלשון הכתוב אני הגבר ראה עני, ומצאתי תיקון לעני זה די מחסורו אשר יחסר לו ויותר, על ידי האנציקלופדיה תלמודית, וראיתי על דרך זה גם אצל עוד כמה וכמה אשר היו במצב דומה וכו'...

ג.ב. כמנהגי בכיוצא בזה נשלחה העתקה לידידנו הרה"ג והרה"ח וו"ח אי"א נו"מ צמ"ס וכו' הרב שלמה יוסף שליט"א זוין, שתקותי שסוף סוף גם הוא יתמוך בהצעתי האמורה, אף שלכאורה הוא נגד טבעו בתור עורך האנציקלופדיה, ובפרט אשר פשוט

שאינן כלל וכלל בגדר של ספר שאינו מוגה, כיון שיודפס החומר בתור חומר ולבנים לבנין הענקי של הכרכים שיבואו לאחר זה.

הדפסה מוקדמת

מאשר הנני קבלת המכתב מאז ותשואות חן. ובחודש דבריא ותקיף מזלי דבני ישראל, ומרבין גם בשמחה, וכיון שזה הופיע ספר הליקוטים - דא"ח צמח צדק (כרך א' - אות תי"ו), בקשתי שישלחו לכת"ר בפני עצמו - טופס מהנ"ל.

וכמובן נוסף על העיקר - עוד לי בזה כוונה ותקוה, שאולי על ידי זה סוף סוף יתחיל כת"ר בהוצאה לאור החומר (שהוא כולו - רוח, אלא שאינו בצורת בית גדול משוכלל וכו') של האנציקלופדיא התלמודית - מתחיל באות תי"ו, ותיכף ומיד - שי"ן וכו'.

ולדכוותיה דכת"ר אין צורך בביאור נוסף על מה שכתבתי כבר בזה והעיקר אשר זהו זכות ותלמוד תורה דרבים המסייעת ואפשר לומר - שגם תובעת ודורשת ומכריחה ואתו הסליחה.

לקסיקון תלמודי

בה' תמוז תשל"ח, לאחר פטירתו של הרב זוין, כתב שוב הרבי אל הרב הוטנר בעניין הדפסת הכרטיסיות, והתייחס אף להצעה אודות עריכת "לקסיקון תלמודי":

ומוכן שמנצל אני הזדמנות זו לבוא עוד הפעם בהצעתי מכבר, ובפרט שלדעתי תהיה זאת המזכרת הכי נעלית לז"נ הרה"ג והרה"ח וו"ח אי"א נו"מ צמ"ס וכו' ר' שלמה יוסף ז"ל זוין,

והיא להדפיס את כל הכרטיסיות שישנן בודאי מידי מכון האנציקלופדיה תלמודית על סדר הא"ב כמו שהוא, בעיבוד הכי קל, בכדי שיוכלו להו"ל בהקדם הכי אפשרי, ומה טוב שיוכלו כבר להשתמש בזה להתחלת שנת הלימודים בישיבות, ועוד קודם לכן בהכנת השיעורים, היינו בהתחלת או באמצע חודש אלול הבא עלינו לטובה.

משער אני שתהיה לזה התנגדות מטעמים שלדעתי הם שונים ומשונים, אבל בהתחשב עם גודל התועלת, אשר אין די לתארה, מהשימוש רב הממדים על ידי הלומדים, הרי כל הטעמים לשלילה אין בהם ממש כלל וכלל לדעתי הברורה בזה.

ויהי רצון שזכות הרבים ותועלת הרבים דתלמוד תורה כנגד כולם יבטל כל ההעלמות והעיכובים בפעולה האמורה, וכנ"ל יפה שעה אחת ורגע אחד קודם. וה' יתברך יצליחו בפעולותיו המבורכות, כולל הפעולה האמורה העולה על כולנה, ויבשר טוב בזה ובכללות ענינו.

בכבוד ובברכת הצלחה בכל האמור

ג.ב. מובן ופשוט אשר פעולה האמורה אינה באה במקום המשך ההוצאה לאור
דהאנציקלופדיה תלמודית בצורתה הנוכחית. ואף שפשוט הוא, בכל זה, כיון שרואני
גודל ההעלמות שבזה, כותב אני גם דבר הפשוט.

להצעתו על דבר "לקסיקון תלמודי", הנה על פי האמור מובן שכל הוצאה לאור מעין
זה מפעל ברוך הוא ונכון. וחוות-דעת בפרטיות קשה לאומרה כיון שלא ברור ממכתבו
הפרטים בנוגע ההיקף והיצור של לקסיקון זה, שהרי גם בזה אפשר מן הקצה אל
הקצה. ועוד ועיקר שההחלטה בזה בטח לא תהיה סופית ויהיו שינויים מזמן לזמן.

ולכתבו שיהיה הלקסיקון שוה לכל נפש, וכלשונו - לתלמידים מכל הסוגים ולמורים
וכו' - צריך עיון גדול אם בכלל אפשרי דבר כזה בלקסיקון מסוג האמור. ואולי
כשינסה דוגמאות של ערכים מסוגים שונים יחליט בזה. אבל גם אז בטח יהיה קשה
לשכנע את הכותבים שתתאים כתיבתם להחלטה.

כנ"ל חוזר אני עוד הפעם אשר טובה הופעה האמורה מאשר בלעדה כלל, אבל כופל
אני עוד הפעם שאין זה בדומה כלל וכלל להתועלת דהוצאה לאור כרטיסיה שלימה
מא' ועד ת', אף שכיון שהתורה ארוכה מארץ מדה גו' בודאי אפשר להוסיף שלימות
על שלימות האמורה. בהוספת כרטיסים וכו'.

ואדרבה, כשתודפס הכרטיסיה כמו שהיא ובהקדם, תוקדם גם כן הוספת השלימות
בה בתור כרטיסיה על ידי שירבו מעירים ומאירים מבין אלפי המשתמשים בה.

ובקשר עם ימי הגאולה אלה, גאולת כ"ק מורי וחמי אדמו"ר, למרות ההעלמות
וההסתרים במדינה ההיא, אשר אדרבה על ידי נצחונו וגאולתו מהמאסר נתוסף משך
זמן קצר בהפצת התורה והיהדות, יהי רצון אשר גם ההעלמות והעיכובים בהדפסת
הכרטיסיה, אשר קלים הם שלא בערך להנ"ל, יתבטלו חיש מהר, להגדיל תורה
ולהאדירה...

והרי אתרא קדישא דירושלים עיר הקודש תבנה ותכונן מתאים ביותר וביותר לחיזוק
לומדי התורה על ידי מפעל עצום בהדפסת כרטיסיה האמורה. ולדכותיה דכת"ר
בודאי לא נצרך תוספת הסברה.

עריכה מושלמת

לימים, סיפר הרב הוטנר על הדפסת הכרטיסיות, והסביר את הצעתו הקדושה של הרבי:

הרבי כתב לי, שנשתדל להוציא לאור את "כרסטת" הנושאים של האנציקלופדיה.
הוא ידע שכל פיסת חומר עוברת "שבע חקירות ובדיקות" עד שהיא מגיעה לדפוס,
וביקש שנזדרז ונדפס קודם כול את רשימת הנושאים העומדים בהכנות אפילו
בצורת כרסטת וטיטות.

טענתי לפני הרבי: "הרי חזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן" והעבודה חייבת להיעשות בצורה מושלמת, אך הרבי היה בשלו...

האמת היא, שהרבי לא התכוון לוותר על איכות, אלא רצה שנספיק הכול ובאיכות טובה ומושלמת בו זמנית. בכל אופן, בסופו של דבר ביצענו את ההוראה בעניין הדפסת הכרטסת, אך לא בצורה מדויקת. הדפסנו אכן את ה"מפתח" לאנציקלופדיה - דבר שאינו בא על חשבון האיכות.

אין ספק, שבקשותיו וזירוזיו מהווים עבורנו כוח דוחף ומדרבן, ואמנם בגלל הבקשה הגדולה של הרבי הזדרזנו באופן מיוחד לפחות להוציא לאור את המפתח הזה, כי המפתח הזה שהוא כולל את הערכים כולם עד ת"ו ממש, עונה במידה מסוימת על הבקשה ועל הצורך שהרבי ראה בהדפסת כל מה שאפשר, מבלי יכולת לחכות עד שיופיעו כל הכרכים.

למשל, אדם מחפש את הערך "פסיק רישיה", אבל למרות שלא הגענו עדיין לאות פ', אפשר למצוא זאת באות דל"ת, בערך "דבר שאינו מתכוון". את הערך "סחיטה בשבת", למשל, אפשר למצוא בערך "דש", שהרי סחיטה היא תולדה דדש. המפתח מכווון את המעיין למקומות הרצויים. פרטים רבים במצות התפילין, למשל, מבוארים בערך "הנחת תפילין" וכו'. והדוגמאות הן רבות.

אחר-כך, הדפסנו "תוספת" מיוחדת למפתח, הכוללת הפניות לעוד שבעה עשר אלף מקומות נוספים. ההפניות הללו, שב"מפתח" וב"תוספת", מסייעות למעיין לעמוד על ערכים הנפתחים באותיות שטרם הגענו אליהן.

מתכונת ייחודית

הרב הוטנר תיאר כיצד עיצב הרבי את עבודת האנציקלופדיה מהיבטיה השונים:

אחד התנאים לקבלת כספים מהג'וינט היה, שאחדים מהעוסקים במפעל יהיו רבנים המתגוררים דווקא בארצות הברית.

ובאמת, כשהגעתי לארצות הברית, מצאתי שם חבורה גדולה של תלמידי-חכמים, פליטים מהשואה, שכיהנו שם במשרות תורניות בישיבות מפורסמות, ביניהם ראש ישיבת "תורה ודעת", הרב אליהו חזן, נכדו של ר' שמעון שקאפ, הרב עפשטיין, הרב חיים מיליקובסקי, ועוד גדולי תורה ששמחו להצטרף לעבודה.

כשסיפרתי על כך לרבי באותה יחידות, אמר: "עליכם להיזהר שהרבנים שיעסיקו אותם בתור חברי מערכת האנציקלופדיה יתמקדו במסגרת ובקו שהתוותה לעצמה מערכת האנציקלופדיה - ריכוז נושאים הלכתיים, סיכומם בצורה תמציתית והגשתם בצורה קלה ובהירה לקורא".

הרבי הדגיש, שיש להקפיד שלא תיווצר פלישה לתחום הפלפולי-ישיבתי, שאינו קשור ישירות לצד ההלכתי, וגם כשנוגעים בפלפולים יש להתמקד במסקנה ההלכתית של הפלפול בלבד.

האנציקלופדיה עמדה אז בכרך השישי, ואמרתי לרבי: "אם היינו עומדים עתה לפני הופעת הכרך הראשון היה מקום לדאגה, אבל עתה, כשהדפסנו כבר שישה כרכים, אין מקום לחשש. המפעל יימשך במתכונתו הנוכחית כפי שטבע הרב זוין".

הרבי אמר, כי הוא עדיין חושש, שיהיו רבנים שינסו לשנות את המתכונת הייחודית הזו מסיבות שלהם ויכניסו פלפולים שאינם קשורים במישרין למסקנה ההלכתית. ואכן, התנאי הראשון שהצבתי לפני כל מי שהתקבל למערכת האנציקלופדיה, היה שמירת המטבע שטבע הרב זוין ז"ל.

בהמשך לעריכת "מפתח-העניינים" של האנציקלופדיה, המשרת את העוסקים בענייני הלכה, הדפיס המכון "מפתח מקורות לתלמוד בבלי", המיועד אל לומדי הש"ס כסדרו. מפתח זה נולד אף הוא בעקבות הוראתו של הרבי להדפסת הכרטיסיות.

חיזונית מרשימה

מסכת ההתכתבות, הנפרסת לרוחב עמודים אלה, מגלה טפח ומכסה טפחיים אודות מעורבותו העמוקה של הרבי בכל ענייני האנציקלופדיה. כך לדוגמה, באיגרתו אל הרב זוין מכ"ד כסלו תשט"ו, רומז הרבי על דעתו של הרב זוין בעניין מסוים, הנוגע לסדר עבודת המפעל התורני. נוסף לכך, נגעו הוראותיו הקדושות לאופי הדפסת הספרים:

ביקר אותי ימים אלו הרב הוטנער שי', ושוחחנו ארוכות וקצרות בהנוגע לאנציקלופדיא התלמודית וכן בשאר התכניות שלו.

ואמרתי לו גם כן דעתי, מסכמת לדעתו של כת"ר, אשר אם יתעסקו בכתובת הערכין גם כאן, הרי אף שאחר זה יושלחו לידי כת"ר, יש מקום לומר שלא רק שלא ימעטו בהעבודה, אלא אדרבה יהיו בלבולים בשינוי דיעות וכו'. וראיתי שאינו מקבל את זה. אבל כיון שלא אמר לי טעמו הפנימי, שהוא בהשייך להעזר הקשור בסידור כהנ"ל, במילא לא התעכבתי על ענין זה.

דרך אגב אמר לי הנ"ל, שאפשר שיוכרחו לחשוב על דבר הוצאה שניה של האנציקלופדיא. והעירותיו על המוכרח לפי דעתי, שיהיה הנייר וגם הכריכה טובות יותר מאשר עד עתה, וזוהי הוצאה שמועלת להגדיל ההכנסה...

הוראתו האחרונה של הרבי, אודות נייר האנציקלופדיה, מהווה המשך לאיגרתו הקדושה אל הרב זוין מ' מנחם-אב תשי"ב, בה ביקש לשפר את ספרי האנציקלופדיה מהיבטים שונים:

מאשר הנני בזה שקבלתי ימים אלו את שני הכרכים הראשונים דאנציקלופדיה תלמודית... ותשואות חן תשואות חן ע"ז, ואף שלא הספיק לי הזמן אפילו לדפדף בהם,

הנה שתי הערות כלליות הנני להעיר בזה ואתו הסליחה, אף שחוששני שאין הדבר תלוי [י] בכה [ד] ר"ג שי, והן:

(א) כיון שאנציקלופדיה בכלל ותלמודית בפרט, תפקידה להיות ספר שמושי. ובפרט תלמודית הרי ממשמשים בה בני הישיבה ועוסקים בתורה, שאינם נזהרים כל כך בשמירת דפי ספר, הרי מוכרח שהנייר עליו נדפסת האנציקלופדיה, צריך להיות חזק ביותר, ואינו מקבל כתמים כל כך, מה שאין כן באנציקלופדיה זו.

(ב) אם היו נתוספים בהאנציקלופדיה ציורים תרשימים ומפות, היה זה מביא בהירות בכמה ענינים. ונוסף על זה, לא היה מכאיב, על דרך האמור ב"לכה דודי", שהספרים דלעומת זה על תלם בנוים וספרי הקודש וכו'.

הערות תוכן

הערותיו של הרבי נגעו אף לתוכן ספרי האנציקלופדיה. כך לדוגמה, באיגרתו אל הרב זוין מ"ד אדר-ראשון תשי"ד:

דרך אגב כשעיינתי בקשר עם אחת התועדות כאן בענין דברכת המצות ומובן שנסתיעתי בזה בהאנציקלופדיה הנה צריך עיון קצת במה שלא הובא בטעם שצריך להיות עובר לעשייתם מה שכתב הרמב"ם בזה ואינו מביא אלא טעם הריטב"א אף שלהלן באותו ערך מצטט את הרמב"ם.

באיגרתו אל הרב זוין מכ"ה טבת תשי"ח, העיר הרבי:

נזקקתי להענין דדבור חשיב כמעשה ושמזכר גם בדא"ח, ולפלא שלא הוזכר בערכו החילוק דחידושי הרשב"א לשבועות כי אם בשם בשם הר"י מיגש, ויעוין בלקוטי תורה לג' פרשיות, פרשת נח סוף ד"ה מים רבים (נד, ד).

באיגרתו הקדושה מ"ד סיוון תש"כ, הביע הרבי פליאה על שלא הוזכר מנהג חב"ד בהגבחת התורה:

במה שכתב אודות הגבחה, לפלא קצת שאינו מוזכר בהערך באנציקלופדיה על דבר אופן הגבחה הנהוג בחב"ד, דמניחים הספר תורה על השולחן לאחר הגבחה וקודם הגלילה, וראה זה חדש - שדוקא בעל "ערוך השלחן", מאשר ומשבח מנהג זה.

בכ' מר-חשוון תשכ"א, כתב הרבי אל הרב זוין:

אתא לידי הענין דגזירה שבטל טעמה - הבטלה גם הגזירה, וכמובן פיניתי תיכף ומיד להאנציקלופדיה תלמודית, אבל לתמהוני לא מצאתי שם כלום על דבר זה, על כל פנים בערך גזרה.

בד' סיוון של אותה שנה, ציין:

תמיה קצת (כי מובנת היגיעה הדרושה) וגם מצער על שעד עתה לא הופיע עוד כרך מהאנציקלופדיה התלמודית. דרך אגב - הוזקקתי לעיון בענין ברכת הבית - ולא מצאתיו בהנ"ל.

באיגרת נוספת אל הרב זוין, מערב חג הסוכות תשכ"ה, העיר הרבי על ערך האנציקלופדיה העוסק בדין "אונן". הרב זוין מיהר להשיב, אך הרבי, באיגרתו מ"ד מר-חשוון, דחה את הדברים וביאר את העניין. דבריו הקדושים בשתי האיגרות מובאים כאן בצוותא (הדברים בשלמותם מופיעים ב"אגרות-קודש"):

לפלא קצת שלא מצאתי ציון לפירוש המשניות (דמאי א, ב) באנציקלופדיה [מסייע לפירוש הרא"ש (סוף מעשר שני)] דמותר במעשר שני לאחר הקבורה [אלא שבפרוש המשניות שהוציא לאור הרב קאפח כותב - שהרמב"ם העביר קולמוס על זה]...

למענתו בנוגע להערתי בפירוש המשניות להרמב"ם דמאי (פרק א' משנה ב'), שמתרצה בזה, שהרי הרמב"ם העביר קולמוס על זה: הנה לא היתה בזה פליטת הקולמוס וכיוצא בזה, כי אם הפסק (בין הכתיבה והעברת הקולמוס) של כמה זמן כנראה, שהרי כל דפוסים המשניות נכנסה בהם דוקא הגירסא של המשנה הא' ונלמד פירוש המשניות באופן כזה...

בכ' מנחם-אב תשכ"ו, הציע הרבי, לציין באנציקלופדיה לדברי הזוהר בפרשת עקב, אודות חובת הברכה על אכילה ושתייה:

לא מצאתי שהובא הזהר באנציקלופדיה התלמודית. וכדאי, לפע"ד, להשלים במהדורא בתרא.

בי' כסלו תשכ"ח, העיר הרבי לרב זוין על קביעתו בעניין ביאת אליהו הנביא לפני הגאולה: באנציקלופדיה מערכת אליהו מובא זה כמוסכם (וגם ליד צוין שם). ולפענ"ד פוסק הרמב"ם הפכו (ולכן גם ספק נזירות אין בזה) ויסודו משנה דעדות (דמעתיקה בהלכות מלכים שם).

בכ"ד טבת של אותה שנה, כתב שוב:

כדרכי - בנוגע להשלמות להאנציקלופדיא - ערך הידור מצוה - דמדהביא אדמו"ר הזקן (סימן כ"ד סעיף ג', סימן תרנ"א סעיף ב') הכתוב (זה א-לי ואנוהו) משמע דסבירא ליה שהוא מן התורה. כן מעתיק גם כן טלית. וראה מאסף לכל המחנות שם. ושם נתבאר.

באיגרת נוספת משנת תשכ"ח, הצביע הרבי על תוכן חסר בעניין "אל תקרי":

ובכמה מקומות (בכל מקום?) נמצא שהלימוד ד"אל תקרי" אינו שולל הקרי שבפירושו, כי אם מוסיף, ותרווייהו איתנהו למסקנתו. ולא מצאתי על דבר זה באנציקלופדיא התלמודית.

בד' אדר תשל"א, שיבח הרבי את הביאור המובא באנציקלופדיה בעניין הגיור:
 ואין כת"ר זקוק לציון מדילי - שהרי ביארם בעצמו באר היטב באנציקלופדיא
 תלמודית מערכת דיעבד.. ושם נתבאר בפרטיות.

סיוע לרב זוין

האנציקלופדיה התלמודית נמנית עם הספרים הבולטים בתורתו של הרבי, אליהם מציין רבות ומעיר אודותם. הרב זוין עצמו, ביקש מהרבי, לעיתים תכופות, לבאר לו עניינים אנציקלופדיים שונים. כך לדוגמה, בשנת תשי"ד, ביקש את סיועו הקדוש בעניין "הוגה את השם":

בערך "הוגה את השם" שיבוא בכרך ח' של האנציקלופדיה הבאתי מחלוקת הטור ושולחן ערוך והגר"א בשולחן ערוך אורח חיים ס' ה' בב' דברים:

בטושו"ע שיכוין בברכות לאדנות בקריאתו ולשם הוי' בכתבתו, והגר"א חולק שזהו ככל קרי וכתוב שאין צריך לכוין כלל להכתיב; בטושו"ע שכוונת שם הוי' היה הוה וכו', והגר"א כתב שאין הפירוש כן אלא נמצא קיים, ובשולחן ערוך אדמו"ר שם כתב כמו בשולחן ערוך.

והנה בדבר זה שנוגע למעשה תדיר בכל יום ובכל שעה חשוב מאד לדעת איך הוא בספרי דא"ח או בספרי קבלה (ובתניא שער היחוד והאמונה פרק ד' לכאורה פירוש שלישי בשם הוי'), ובאנציקלופדיה אף על פי שבדרך כלל מובאים רק מבעלי הלכה, אבל בדבר זה אם היה לפני מקור בספר נדפס ממקובלים או מדא"ח הייתי מצינו.

תשובתו הנפלאה של הרבי, מי"א ניסן של אותה שנה, צוינה בקצרה בכרך ח' של האנציקלופדיה (עמוד שפג הערה 38):

מה שכתב בפירוש שם הוי': ג' עניינים מובאים בזה: (1) מהוה (זמן ומקום). (2) היה הוה ויהיה ביחד (למעלה מזמן ומקום). [שניהם בזהר חלק ג' רנז, סע"ב. פרדס ש"א פרק ט'. בשער היחוד והאמונה - לאדמו"ר הזקן-פדו"ז. ובכמה מקומות]. (3) אין לו ביאור כלל (פרדס שיי"ט פ"א).

ובכלל, הוא: ממלא כל עלמין, סובב כל עלמין ולמעלה מממלא וסובב כל עלמין. כלי, אור ועצמות. ועל פי מה שכתב בגנת אגוז - ונתבאר בשל"ה בתחלתו, בדבור המתחיל כל השונה ודבור המתחיל אין עומדין דהמשך תרס"ו. במאמרי פסח ושבועות תרס"ח ועוד. - מובן דנמצא קיים - הוא הוי' שלא נקרא וגם לא נכתב, ודלא כהגר"א.

לימוד באנציקלופדיה

סיפר הרב הוטנר:

בקיץ תשל"ח, עורר הרבי באופן מיוחד על לימוד הלכות בית הבחירה בימי בין המצרים, ובעיקר בתשעת הימים.

בראש חודש מנחם-אב (היה זה ביום ראשון בבוקר) מתקשר אליי מזכירו של הרבי, הרב גרונו, ואומר לי: "הרבי מבקש את רשותכם לצלם את הערך 'בית-המקדש' מתוך האנציקלופדיה התלמודית, כדי שילמדוהו בכל רחבי העולם בתשעת הימים".

מוכן שהסכמתי מייד לבקשת הרבי, וכבר למחרת, ביום שני בערב, נדפסו גם בניו-יורק וגם בכפר-חב"ד עשרות אלפי עותקים של צילומים מהאנציקלופדיה. על דף הצילום וב"פתח דבר" צוין שהעלון יוצא-לאור "ברשותה האדיבה של הוצאת האנציקלופדיה התלמודית - ירושלים ומנהלה הרב יהושע הוטנר".

תודה לרבי

הרב הוטנר לא נותר אדיש לסיועו של הרבי לאנציקלופדיה, והוא ציין את שמו של הרבי בפתח כרך י"ז, בראש רשימת התודות:

תודה מיוחדת לידידי ומסייעי מפעלינו: האדמו"ר מליובביץ הגרמ"מ שניאורסון.

כמו כן, לאורך השנים, כתב אל הרבי איגרות רבות, בהן הביע הערכה עצומה לנשיא הדור ולפעולותיו. כך לדוגמה, באיגרתו מיום ט"ו בשבט תשכ"ז:

ירום ונשא וגבוה מאד מעכ"ק תפארת ישראל, רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה, מרן הגאון ציס"ע דכל רז לא אניס ליה כש"ת הגרמ"מ שניאורסאהן, אדמו"ר מליובביץ.

למלאות ארבעים שנה לעלותו על הכסא המרומם לאדמו"רי ליובביץ חב"ד, הנני מתכבד להגיש ברכת הדיוט למעכ"ק על ארבעים השנה שנקט בדור, להדרו במסירות נפש ורוח, ולאלפו ולרוממו, לכבדו ולנשאו, לסלסלו להללו, לקרבו לתורה ולנותן התורה, ולהאיהבו, כולו על כולו - ממזרח וממערב, מצפון ותימן ועד ירושלים תבנה ותכונן.

ויהי רצון שילך מחיל אל חיל ברב עוז ותעצומות, עד מאה ועשרים שנה, בבריות גופא ונהורא מעליא, ברוב ישע ד' ופדות לעמו ולארצו.

כעתירת מוקירו ומעריצו בדחילו ורחימו.

בי"א ניסן תשנ"ב, כתב הרב הוטנר:

ירום ונשא וגבוה מאד, מעכ"ק הגה"צ מוה"ר מנחם מנדל שניאורסאהן שליט"א, האדמו"ר מליובביץ המהוללה, אשר עיניו ולבו משוטטות באהבה ודאגה ופעולה למען כל כלל ישראל באשר הוא שם, ממזרח ועד מערב, בברכה מיוחדת להגיעו לגבורות צדי"ק, צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, כי הדר הוא.

יזכהו הקדוש ברוך הוא ברפואה שלמה ומהירה בזכות תפילות כל פזורי עם, ובזכות מעשיו הגדולים והכבירים לחיזוק היהדות וחיזוק תורה ומצוות בכל פיזורי ישראל

לתפוצותיו במסירות גוף ונפש, רוח ונשמה, ללא גבול ויחוג את חג המצות וחדוה על גאולתנו ופדות נפשנו. אמן, כן יהי רצון.

ייתן ה' יתברך, שעבודתו הקדושה של הרבי תמשיך להצמיח פירות דגולים, בדמותם של כרכי אנציקלופדיה רבים, ותושלם במהרה המלאכה הגדולה. אין ספק, כי עבודה קדושה זו תמהר ותזרז את ביאת משיח צדקנו בגאולה האמיתית והשלמה, בקרוב ממש.